MAYDOS KİLİSETEPE HÖYÜĞÜ GEÇ TUNÇ ÇAĞI BEZEMELİ DUVAR KAPLAMALARI

MURAL DECORATIONS OF MAYDOS KILISETEPE HÖYÜĞÜ IN THE LATE BRONZE AGE

Makale Bilgisi
Başvuru: 13 Aralık 2018
Hakem Değerlendirmesi: 7 Ocak 2019
Kabul: 23 Mayıs 2019
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2019.24.002

Article Info
Received: December 13, 2018
Peer Review: Jenuary 7, 2019
Accepted: May 23, 2019
DOI Number: 10.22520/tubaar.2019.24.002

Meral BAŞARAN MUTLU *

Anahtar Kelimeler: MÖ 2. Binyıl, Bezemeli Mimari Kaplamalar, Özel İşlevli Yapı, Çanakkale Boğazı

Keywords: 2nd Millennium BC, Mural Decorations, Special Building, Dardanelles Strait

ÖZET

Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakası kıyısında yer alan Maydos Kilisetepe Höyüğü'nün V. tabakasına ait yapılarda 169 adet kilden bezemeli duvar kaplama parçası veya daha önce kullanılan adıyla rölyefli kerpiç parçası ele geçmiştir. Kaplamaların büyük bir çoğunluğu tek bir yapıda bulunmuştur. Söz konusu yapı Batı Anadolu mimari teknikleri ile inşa edilmiştir. Ancak kaplamaların benzerleri MÖ 2. binyılda Anadolu kültürlerinde görülmez. Benzer uygulamalara Makedonya'dan Orta Avrupa'ya uzanan akarsu ve kara ağları boyunca rastlanmaktadır. Bununla birlikte V. tabakada tespit edilen Anadolu kültürüne yabancı bazı seramik ve küçük buluntular, MÖ 2. binyıl tabakaları arasında kültürlerarası iletişimin en yoğun bu dönemde yaşandığını göstermektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi. E-mail: meral.basaran@gmail.com
Bu konuyu çalışmama izin veren Doç Dr. Göksel Sazcı'ya teşekkür ederim. Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (Proje No: SDK-2015-597) ve TUBİTAK 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu Programı kapsamında desteklenen "MÖ 2. Binyıl Kuzey Ege Kültürel İletişim Ağı İçinde Maydos Kilisetepe Höyüğü" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

In the buildings belonging to the level V of the Maydos Kilisetepe Höyüğü, which is located on the European side of the Dardanelles Strait, 169 pieces decorated clay mural reliefs were found. The majority of the coatings were found in a single structure. The building was built with Western Anatolian architectural techniques. However, similar mural reliefs are not seen in Anatolian cultures in the 2nd millennium BC. Similar practices are evident along the land and river networks from Macedonia to Central Europe. In addition, some ceramic and small finds that are foreign to Anatolian culture, recovered in level V indicate that intercultural communication between the 2nd millennium BC was the most intense during this period.

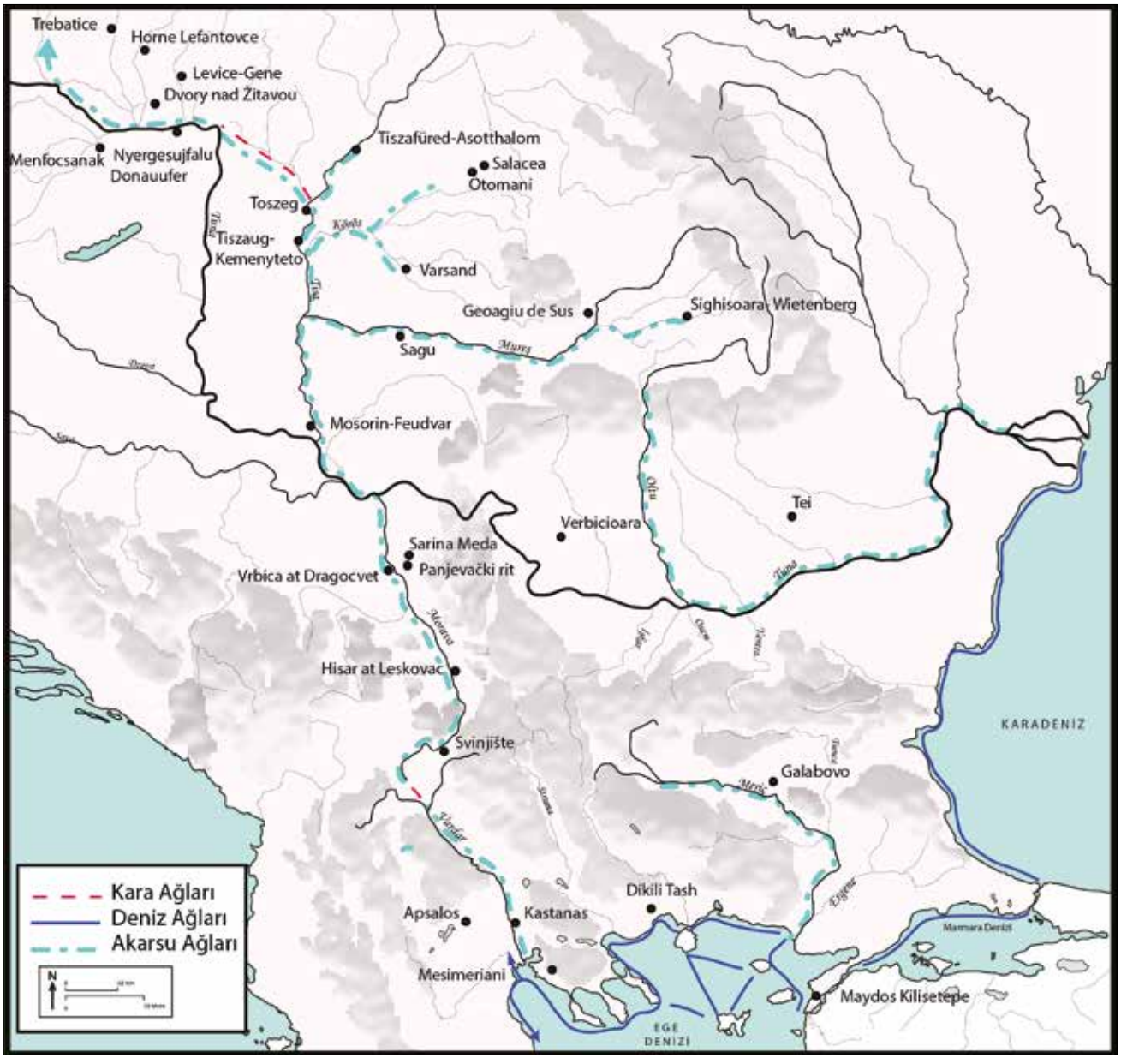

Figure 1: Maydos Kilistepe'nin Konumu, Bezemeli Mimari Kaplamaların Dağılım Alanı ve İletişim Ağları / *Location of Maydos Kilistepe, Distribution Area of Mural Decorations and Networks*

GİRİŞ

Maydos Kilisetepe Höyüğü, Türkiye'nin kuzeybatısında Gelibolu Yarımadası'nın güney kıyısında, Çanakkale İli Eceabat İlçesi'nin merkezinde yer alır (Fig.1). Höyükte 2010 yılından itibaren Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Göksel Sazcı başkanlığında sistematik kazılar sürdürülmektedir[1].

V. tabaka, kabaca Troia VIb/c ile VIh arasındaki döneme çağdaş olan Geç Tunç Çağı yerleşmesini temsil etmektedir (Fig. 2). Höyüğün batı kısmında yürütülen kazı çalışmalarında tabakaya ait üç evre açığa çıkarılmıştır. En eski olan Vc evresi çoğunluğu kil ile sıvalı çukurlarla temsil edilmektedir. Vb evresi tabakanın yerleşim planının ortaya çıkarıldığı evredir. Kazılan alanlarda evrenin üç kez yangın geçirdiği ve yenilendiği anlaşılmıştır. Vb3 ve Vb2 alt evrelerinden alınan radyo karbon tarihleri MÖ 1745-1620 ile MÖ 1685-1520 yıllarını vermiştir. Va evresinde zayıf bir yapılaşma ve atık alanı tespit edilmiş olup bu evreden alınan radyo karbon tarihi MÖ 1340-1305 yıllarını vermiştir.

Maydos'un MÖ 2. binyıl mimarisi Batı Anadolu mimari özelliklerini taşımaktadır[2]. Vb evresi de MÖ 2. binyılın başından itibaren höyükte uygulanan Anadolu Yerleşim Planı'nda[3] inşa edilmiş bir yerleşmeyi ifade etmektedir.

[1] Sazcı 2012.

[2] Başaran-Mutlu 2018a; Başaran-Mutlu 2019.

[3] Korfmann 1983.

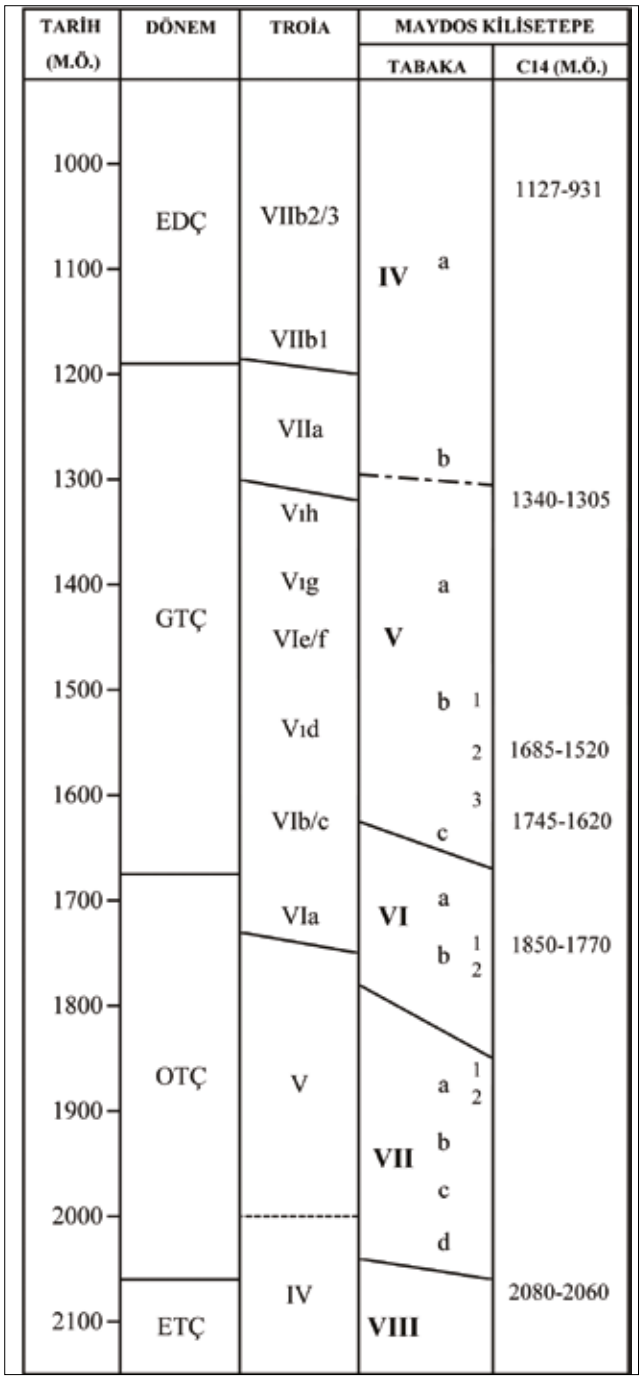

Figure 2: Maydos Kilisetepe Höyüğü MÖ 2. Binyıl Kronoloji Tablosu (Pavuk 2007: fig 1'den Uyarlanmıştır) / *2nd Millenium BC Chronology Table of Maydos Kilisetepe Mound (Adapted and Developed Further from Pavuk 2007: fig 1)*

Bu dönemde daire planlı yerleşimin kenarı boyunca yan yana ve yerleşimin merkezine doğru dizilen, tek veya birden fazla odalı, dikdörtgen planlı yapılardan söz etmek mümkündür (Fig.3). Bununla birlikte tabakadaki dik taş duvar örgüsü, bezemeli mimari kaplamalar, seramikler ve küçük buluntular Anadolu özelliğini yansıtmaz. Bu durum Maydos'un V. tabakada Kuzey Ege ile bağlantılı iletişim ve ticaret ağlarına katılım sağlamasıyla açıklanabilir[4].

[4] Başaran-Mutlu 2018a; Başaran-Mutlu 2018b.

MAYDOS KİLİSETEPE BEZEMELİ DUVAR KAPLAMALARI

Bezemeli mimari kaplamalar[5], üzerine geometrik desenlerin oyulduğu ve boyandığı, mekân duvarlarının içine veya dışına döşenen kil kaplamalardır. Bu mimari öğeler Maydos'un Vb evresinde tespit edilmiştir. Ancak kaplamaların üzerindeki motiflere ilk kez Vc evresine ait seramikler üzerinde rastlanmaktadır (Fig.4)[6]. Vb3 alt evresindeki en erken bezemeli kaplama örneği bir odanın içindeki platformun kenarına uygulanmıştır[7]. Duvar kaplaması olarak kullanılan örnekler ise Vb1 alt evresine aittir ve toplam 169 adet kaplama parçası ele geçmiştir.

Vb1 evresine ait bezemeli mimari kaplamaların büyük bir çoğunluğu (161 adet) 503 no'lu açık alanda bulunmuştur (Fig. 3). Geri kalanlar ise mimari izlerin zayıf olduğu 500 no'lu alanda tespit edilmiştir. 503 no'lu açık alanın kuzeyinde ve güneyinde iki ayrı yapı bulunur. Kuzeydeki yapı (502) boyunca yaklaşık 5 m uzunluğundaki yıkıntı arasında birçoğu duvara levha halinde yapıştırılan farklı tipte kaplama parçası bulunmuştur. Bu parçaların ön yüzünün yukarı bakması sebebiyle 502 no'lu mekânın iç kısmına döşendikleri anlaşılmıştır. 503 no'lu mekândaki 4 adet kaplama ise tek tiptedir ve 11 no'lu duvarın kuzeyine ön yüzleri aşağı bakacak şekilde düşmüştür. Bu yüzden de bu kaplamaların 505 no'lu mekânın dış yüzüne kaplandıkları sonucuna varılmıştır.

Kaplamaların en fazla ele geçtiği 502 no'lu mekân (Fig. 3), höyük yüzeyine yakın seviyede ve yamaç kenarında yer aldığından üst tabakaların tahribatına maruz kalmıştır, bu yüzden yapının içinde yürütülen faaliyetin ne olabileceği ile ilgili kesin bilgi vermemizi sağlayacak bir buluntu grubu veya iç öğe ele geçmemiştir. Ancak az sayıda ele geçen buluntular arasında yer alan, üzerinde koşan köpek motifi bulunan pişmiş toprak bir disk[8] ve çizi bezemeli kemik bir boncuk[9] kayda değerdir. Höyüğün en yüksek konumunda yer alan, etrafındaki diğer mekânlardan plan ve teknik anlamda farklı olan ve diğer mekânlara göre oldukça fazla sayıda, egzotik denilebilecek kültürel öğelerle süslü ve kısmen bağımsız olan bu yapının özel bir işlevi olmalıdır[10].

Maydos Kilisetepe Höyüğü'nde bulunan bezemeli duvar kaplamaları genellikle kaba boyutta yoğun bitki, çok ince boyutta ve orta yoğunlukta mineral, çok ince

[5] Önceki yayınlarda rölyefli kerpiç olarak adlandırılmıştır. Sazcı 2013: 46; Sazcı/Başaran-Mutlu 2018: 143-144, Fig. 7.

[6] Sazcı/Başaran-Mutlu 2018: 145, Fig. 8; Başaran-Mutlu 2018a: 177-179.

[7] Başaran-Mutlu 2018a: 149, Şek. 3.62.

[8] Sazcı/Başaran-Mutlu 2018: Fig. 9h; Başaran-Mutlu 2018a: 182, Lev.15.34.

[9] Başaran-Mutlu 2018a:119, Fig. 3.38.

[10] Başaran-Mutlu 2018a: 112-118, 159.

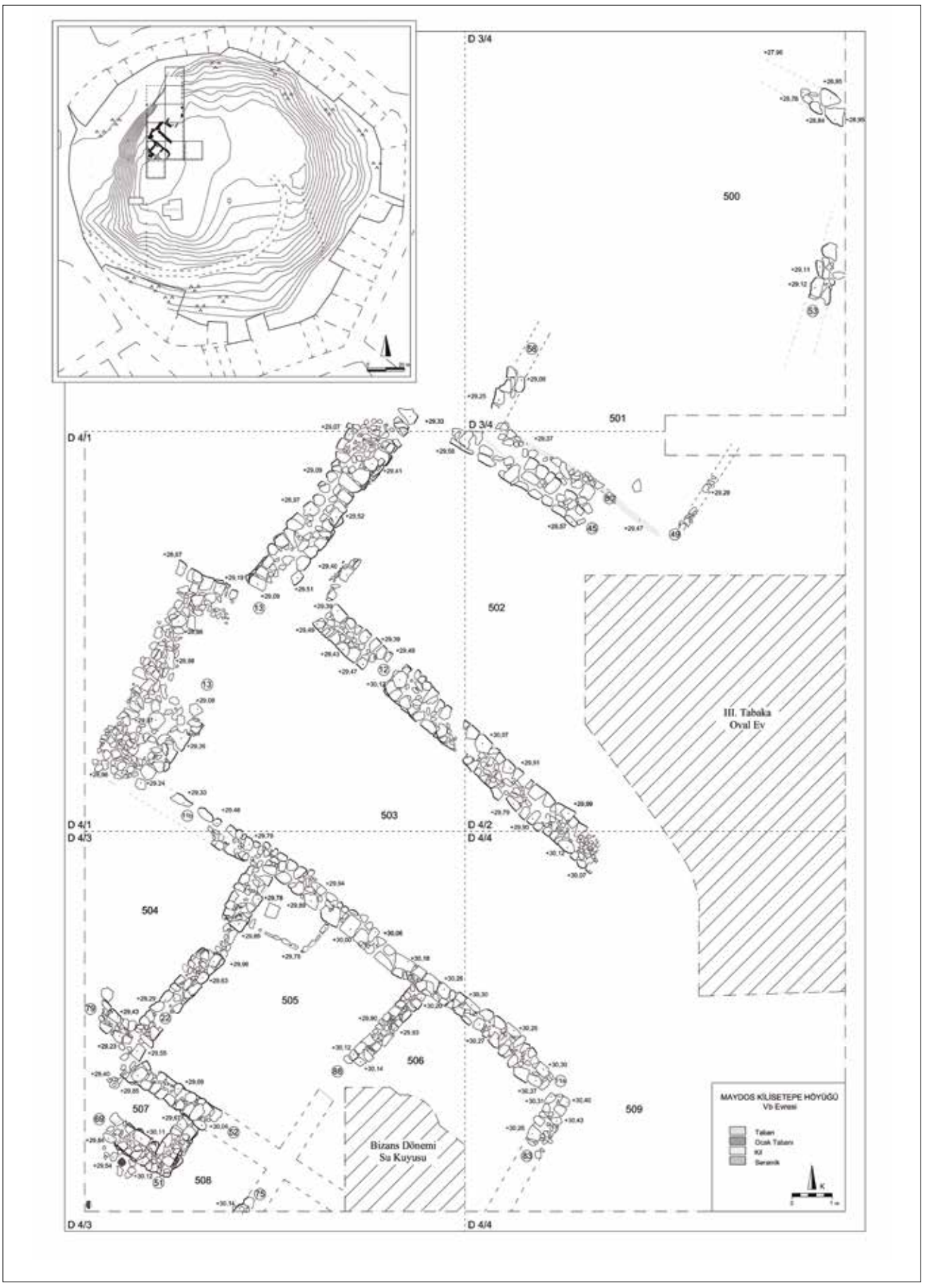

Figure 3: Maydos-Kilisetepe Höyüğü Vb Evresi Mimari Planı / *Plan of Phase Vb at Maydos Kilisetepe Mound* (*M. Başaran-Mutlu)*

boyutta ve orta yoğunlukta mika katkılı, portakalımsı kahve tonlarındaki kil hamur ile yapılmıştır. Çoğunda küçük midye kabuğu, bazılarında ise taşçık katkı bulunmaktadır. Kaplamalarda üç biçim söz konusudur. Bunlar dörtgen levha biçimli kaplamalar, levhalarla bağlantılı köşe bordürleri ve bağımsız bordürlerdir. Yapım tekniği açısından iki yöntemin uygulandığı anlaşılmıştır. Arka yüzünde yapıştırma harcı olan levha biçimindeki kaplamalar (Fig. 6/1; Fig.7/1-4, 8; Fig. 8/4- 6) tamamlandıktan sonra duvara yapıştırılırken, köşe ve bağımsız bordürler duvara yapıştırıldıktan sonra bezenmiştir. Ayrıca levha biçimli bazı parçaların arka yüzünde, bir kenarına paralel uzanan dal izleri mevcuttur (Fig. 8/1, 6). Dallar levha biçimli kaplamaların alt kısmını duvara sabitlemek için kullanılmış olmalıdır. Bezeme oluk tekniğinde yapılmış, sonra üzeri krem astar ile astarlanmış, daha sonra olukların içi kırmızı veya beyaz boya ile boyanmıştır. Levha biçimindeki kaplamalarda bezemeler baklava, eşkenar üçgen, dik üçgen, geniş üçgen ve dikdörtgen şeklinde panellerin içine yapılmıştır. Motiflerin standart ölçülere sahip olmaması, olukların içinde veya kenarında yuvarlak ve sivri uçlu alet izlerinin görülmesi nedeniyle her bir kaplamanın el ile şekillendirildiği anlaşılmıştır. Kaplamaların hepsi gevrek ve kırılgan yapıya sahip olduğundan düşük ısıya maruz kaldığı anlaşılır. Ayrıca parçalar ile birlikte yapıştırma harcı da piştiği için bunların fırında değil Vb evresinin sonunda çıkan yangın ile piştiği sonucu çıkmaktadır.

Kaplamaların iki farklı konumda kullanıldıkları düşünülmektedir. İlkinde duvar ve tavanın birleştiği köşe boyunca friz halinde, diğerinde kapı, pencere veya niş etrafına bordür olarak döşenmiş olmalıdır. İlki 502 no'lu mekânın içine döşenen levhalar ve köşe bordürleridir. Köşe bordürlerinin bir ucu kenar yaparken, bir ucu herhangi bir daralma veya kenar izi olmadan devam eder (Fig. 8/7). Ayrıca bu parçalarda yapıştırma harcı da bulunmaz. Bunlardan ötürü köşe parçalarının duvar ile tavanın birleştiği köşeye doğrudan kaplandığı, düz profilli olan levha biçimli kaplamaların da onların hemen altına friz şeklinde döşendiği sonucu çıkmaktadır. 500 no'lu alandaki kaplamalar 502'dekilerle benzer özelliklere sahiptir. 505 no'lu mekânın dış yüzüne kaplanan parçalar (Fig. 8/8), iki tarafından kenar yapan bağımsız bordürlerdir, arka yüzleri çok düzgün yüzeylidir ve yapıştırma harcı olmadığı için doğrudan duvara kaplanmış olmalıdır.

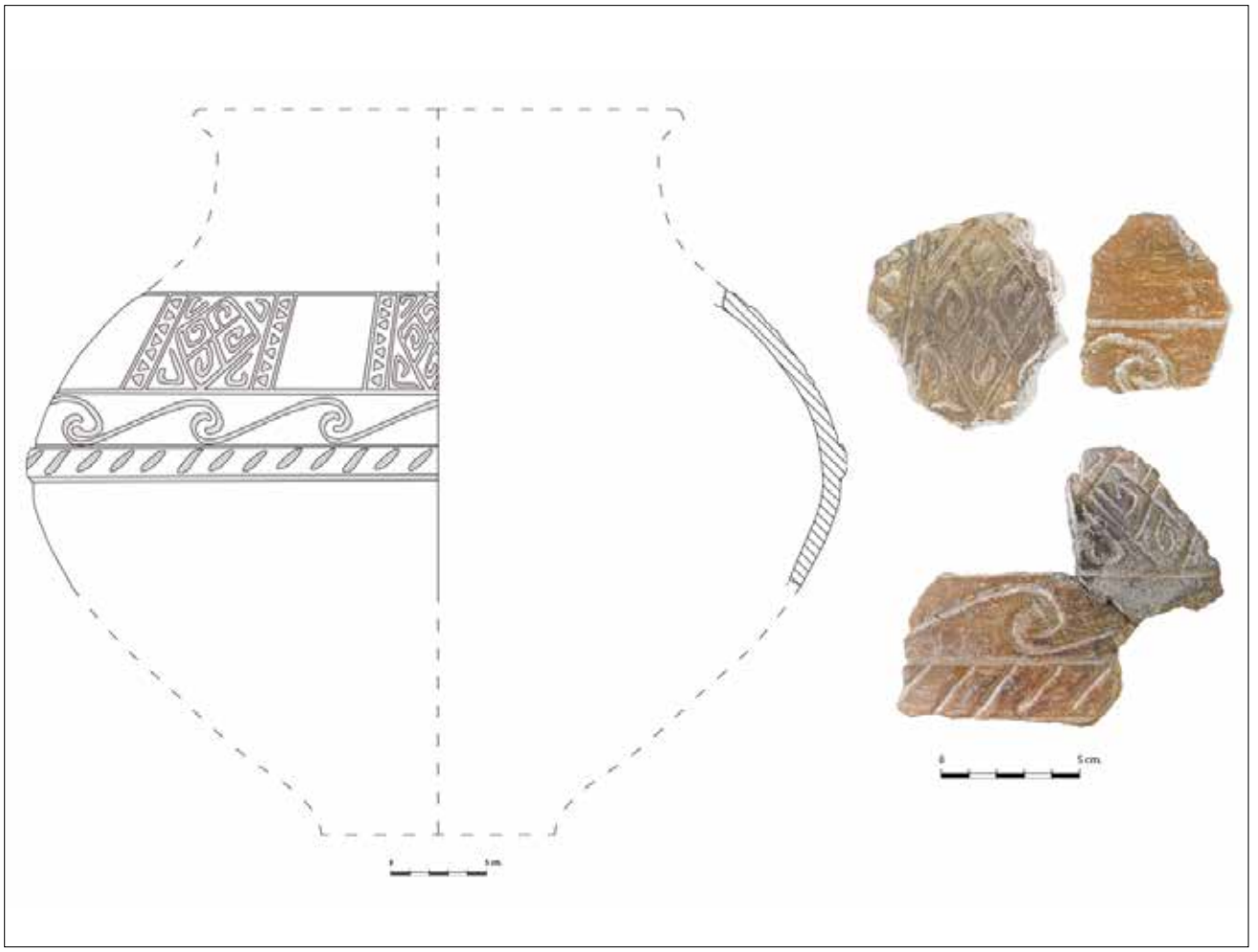

Figure 4: Maydos Kilisetepe'de Ele Geçen İnkruste Bezemeli Kap Parçaları /*Vessel Fragments with Encrusted Decoration from Maydos Kilisetepe*

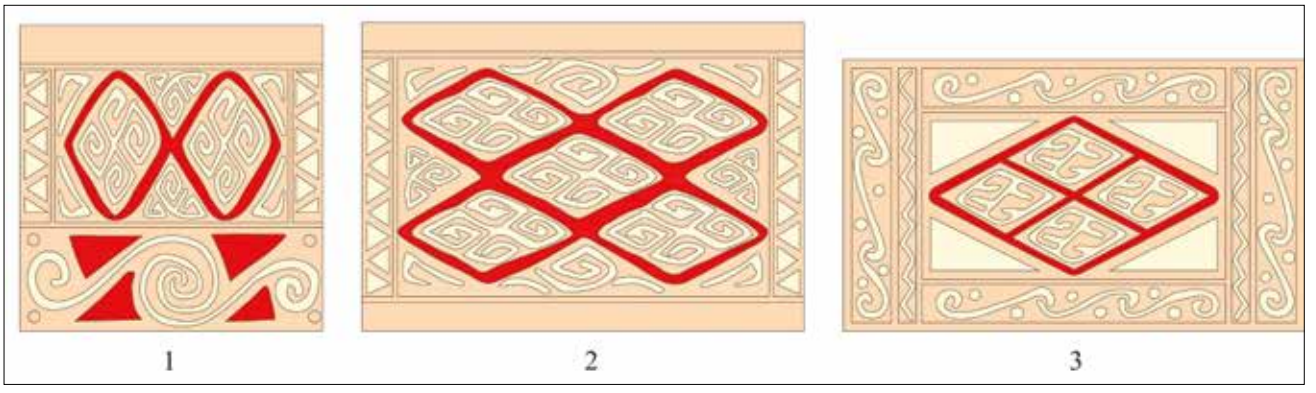

Figure 5: Levha Biçimindeki Bezemeli Mimari Kaplamalar İçin Tümleme Önerisi (Çizen M. Başaran-Mutlu)/ *Proposed Reconstruction for the Decorative Mural Plates (Drawing by M. Başaran-Mutlu)*

Levha biçimindeki kaplamaların iki alt tipi ayırt edilebilmiştir. Birinci tipteki levhaların (Fig. 5/1-2) ortasındaki motifler yan yana en az iki baklava panelinin (Fig. 5/1) içindedir. Baklava panelleri arasında eşkenar üçgen paneli (Fig. 7/1-5) ve baklava panelinin bir veya iki kenarında dik üçgen paneli (Fig. 7/6-7) bulunur. Bir geniş üçgen paneli (Fig. 7/8) baklava panellerinin üst üste iki sıra olabileceğini gösterir (Fig. 5/2). Levhanın dört veya iki kenarını dönen uzun dikdörtgen biçimli kenar panelleri (Fig. 8/1-6) vardır. Bunların yalın (Fig. 8/1) veya farklı motiflerle bezenmiş türleri vardır (Fig. 8/2-6). İkinci levha tipine (Fig. 5/3) ait dört parça bir arada tespit edilmiş olup bunlar aynı hamur özelliklerine sahiptir. Bu levhanın orta kısmında yan yana dört baklava paneli (Fig. 6/3) bulunur. Ayrıca paneller arasındaki bağlantıyı gösteren bazı parçalar da ele geçmiştir. Bunlardan bazıları baklava panelinin bağlantılarını (Fig. 7/9), bazıları da eşkenar üçgen ile kenar panelinin bağlantısını göstermektedir (Fig. 7/10).

Bezemeli duvar kaplamaları üzerinde görülen motifler, svastika ve türevleri, üçgen sırası, koşan köpek, spiral-dalga meanderi, konsantirik daire, nokta, ters V, zikzak ve bant şeklindedir. Bütün bezemeler oyma tekniğinde yapılmış daha sonra birçoğu beyaz ve kırmızı renge boyanmıştır. Baklava ve üçgen panellerini belirleyen olukların tümü ve üçgenlerin bir kısmı kırmızıya, geri kalan oluklar beyaza boyanmıştır.

Svastika motifi levha biçimindeki kaplamaların ortasındaki baklava, eşkenar üçgen, dik üçgen ve geniş üçgen panelleri içine yapılmıştır. Baklava paneli içine yapılan svastika motifi levhanın merkezinde yer alır ve diğer motifler bu motifin etrafında gelişir. Svastika motifi merkezden çıkan dört çizginin, birbirini takip eden yönlere doğru köşeli bir şekilde içe kıvrılması ile oluşturulmuştur. Kıvrımların saat yönünde (Fig. 6/1) ve saat yönünün tersinde (Fig. 6/2) yapıldığı örnekler mevcuttur. Svastika motifi ikinci tip levhada stilize edilmiştir (Fig. 5/3; Fig. 6/3). Eşkenar üçgen paneli içinde genellikle svastika motifinin üç kollu bir türevi yer alır, ancak standart bir şekle sahip değildir. Bunların da saat yönünde (Fig. 7/1, 3) ve saat yönü tersi yönünde (Fig. 7/2, 4) versiyonları vardır. Ayrıca bazı örneklerde iç içe iki ters V şekli ortasında nokta biçiminde oyuk yapılmıştır (Fig. 7/5). Dik üçgen paneli içindeki motifler svastikanın tek kolunun bir versiyonudur ve standart bir şekle sahip değildir (Fig. 7/6-7). Bir örnekte (Fig. 7/7) levha dik üçgen panelinden sonra sonlanmaktadır. Dolayısıyla her levhanın çevresini dönen bir kenar paneli söz konusu değildir. Geniş üçgen paneline ait tek bir örnek bulunur (Fig. 7/8). Bu örnekte baklava paneli içindeki saat yönünde devam eden svastikanın bir kolu ayırt edilmektedir.

Üçgen sırası motifi tek sıra halinde ters ve düz olarak yana yana sıralanan üçgenlerden oluşur ve kenar paneline uygulanırlar (Fig. 7/4, 6; Fig. 8/2). Birbirini takip eden yatay S motifi sıraları koşan köpek motifi olarak adlandırılmıştır. Bu motif levha biçimindeki kaplamaların kenar panelinde (Fig. 6/3; Fig. 8/3-5) ve köşe bordürlerinde (Fig. 8/7) kullanılmıştır. Koşan köpek kompozisyonu iki farklı uygulamaya sahiptir. Birinde altta ve üstte nokta şeklinde oyuklar (Fig. 6/3; Fig. 8/3) diğerinde altta ve üstte içi oyulmuş üçgen motifler bulunur (Fig. 8/4-5,7). Spiral- dalga meanderi motifini koşan köpek motifinden ayıran özellik motiflerin uçlarının spiral şeklinde iç içe birbirine dolanmasıdır (Fig. 8/6). Bu motifin üstünde ve altındaki boşluklara üçgen şekli oyulmuştur. Yan yana konsantirik daire motifi bağımsız paneller üzerine bezenmiştir (Fig. 8/8). Bu dairelerden biri tek halka ve ortasında bir nokta biçiminde oyuk, diğeri iç içe iki halka şeklinde bezenmiştir.

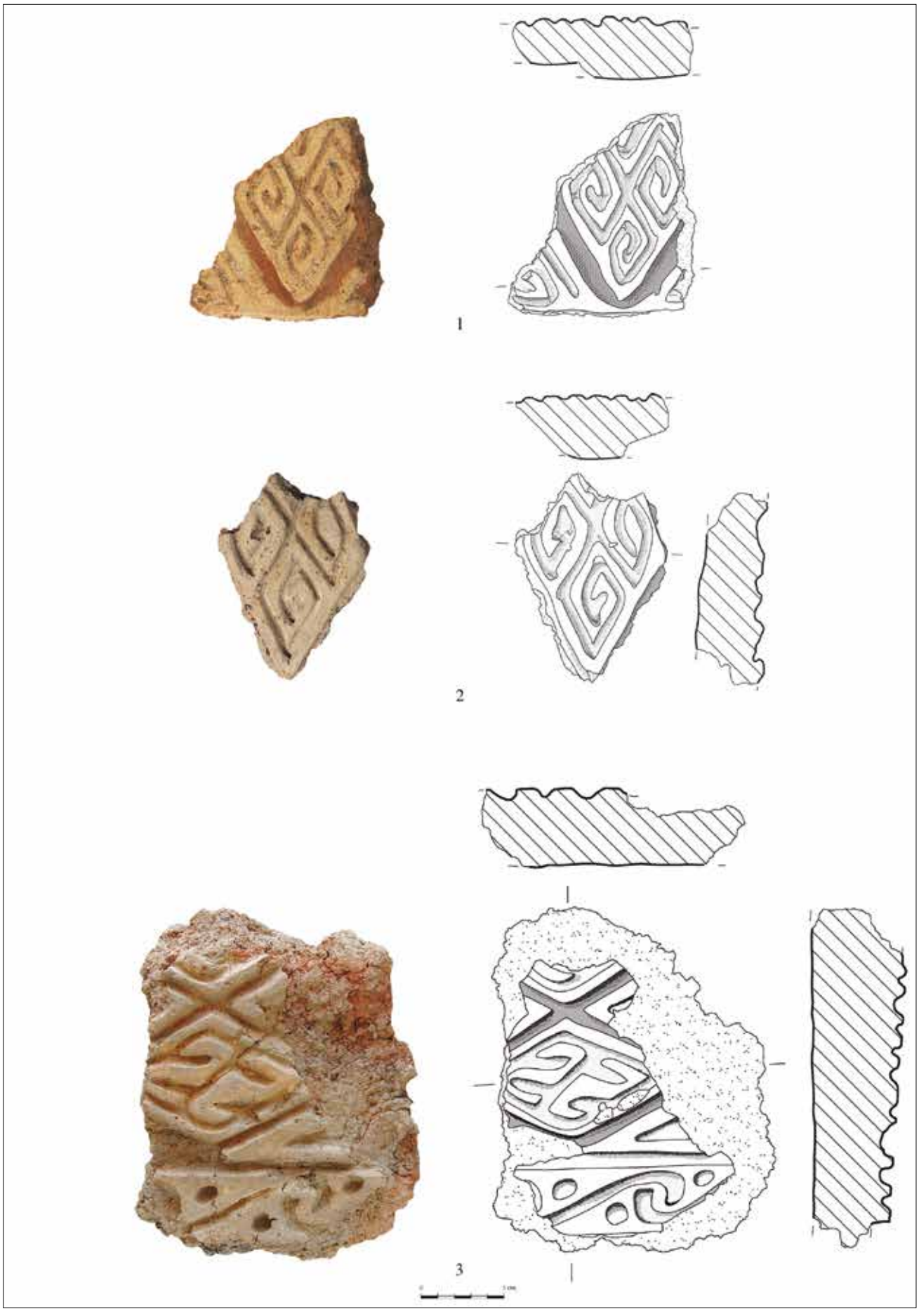

Figure 6: Maydos-Kilisetepe Höyüğü Bezemeli Duvar Kaplama Örnekleri / *Examples of Mural Decoration Maydos Kilisetepe Mound*

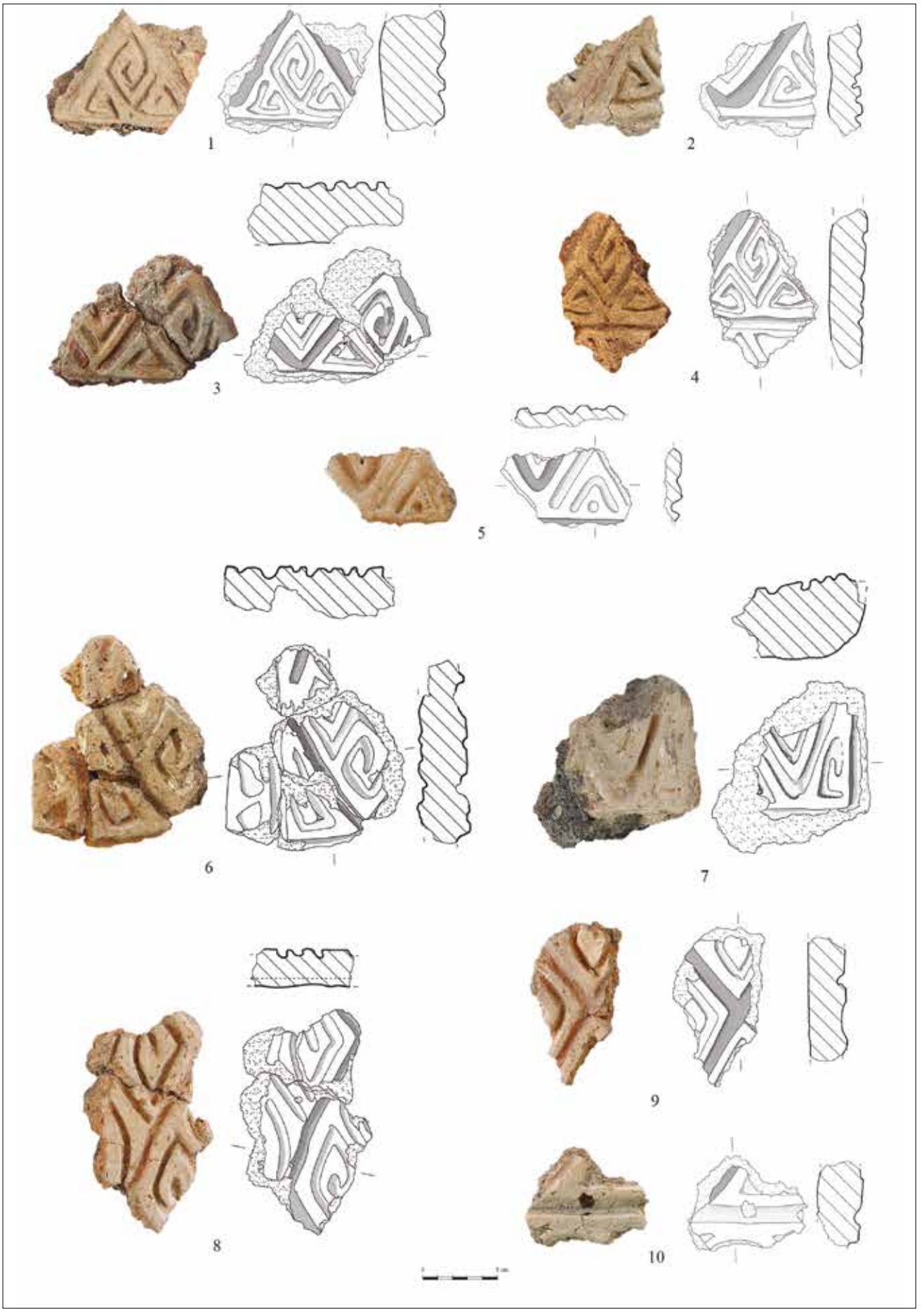

Figure 7: Maydos-Kilisetepe Höyüğü Bezemeli Duvar Kaplama Örnekleri / *Examples of Mural Decoration Maydos Kilisetepe Mound*

BEZEMELİ MİMARİ KAPLAMA GELENEĞİ VE İLETİŞİM AĞLARI

Anadolu'da kabartma veya oyma tekniği ile bezeli mimari kaplamaların en erken örneği Neolitik Dönem'de Çatalhöyük'ten[11] bilinmekle birlikte Geç Tunç Çağı'na kadar Anadolu'da bu türde bir uygulamaya henüz rastlanılmamıştır. Batı Anadolu'da bezeli duvarlara örnek olarak Beycesultan'daki Orta Tunç Çağına ait 'Yanık Saray' gösterilebilir. Ancak burada Maydos'tan farklı olarak sarayın bazı odaları beyaz, sarı ve kırmızı boya ile sıvanmıştır[12]. Ege dünyasında ise Orta ve Geç Tunç Çağı'nda özel yapıların farklı bezeme unsurları ile bezendiğini belirtmek gerekir. Minos ve Miken Uygarlıkları'nda özel yapıların tavan, duvar, taban, sütün, ocak gibi pek çok mimari öğesi fresk veya kabartma tekniği ile çeşitli figür ve desenlerde ve çeşitli renklerde süslenmiştir[13]. Özellikle spiral biçimdeki meander motifi seramiğin yanı sıra, mimari öğelerde de sıklıkla kullanılmıştır[14].

Maydos'ta birçoğu önceden levha halinde hazırlanan oyma ve boya bezeli levhaların duvara kaplanması söz konusudur. Bu tekniğin ve motiflerin benzerlerini ise Makedonya'dan kuzeybatı ve kuzeydoğuya doğru devam eden Tunç Çağı kültürlerinde görmek mümkündür (Fig. 1). Tespit edilebilen kil kaplamaların görüldüğü yerleşmelerin tamamının akarsu ağları ile bir bağlantısı vardır. Üzerinde yer yer karasal bağlantıların da olduğu akarsu ağları Makedonya'dan kuzeye doğru Vardar, Morava, Tuna, Tisa nehirleri ve kolları boyunca Slovakya'ya kadar devam etmektedir. Bu ağ aynı zamanda Orta ve Güneydoğu Avrupa'dan Kuzey Ege'ye erişimi de göstermektedir.

Bulgaristan'la ilgili yapılan araştırmada duvar kaplamasına rastlamamakla birlikte Orta Tunç Çağı'na ait Galabovo yerleşmesinde büyük bir kaba ait olduğu düşünülen iki parça dikkat çekicidir[15]. Parçaların birinin üzerinde konsantirik halkalardan oluşan motif, diğerinin üzerinde spiral benzeri bir motif kazı veya oluk tekniğinde yapılmıştır. Ayrıca benzer motiflerin Erken Demir Çağı'na ait Yukarı Trakya yerleşmelerinden bilindiği belirtilmektedir[16]. Bu parçaların cidarının 1.5 cm'den kalın olması bunların bezemeli mimari kaplama olma ihtimalini düşündürmektedir.

Doğu Makedonya'da Kavala Körfezi'ne yakın konumda yer alan Dikili-Taş yerleşmesinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenen bir yapının içinde bir altar bulunmuştur[17]. Zemini geometrik şekillerde kil kabartmalarla bezenen altarın motifleri ve uygulama alanı Maydos'tan farklı olsa da kil kabartmanın özel yapı öğelerinde kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca karşılaştırma sahası boyunca kil kabartmalar duvar, ocak veya altar üzerinde de görülmektedir.

Maydos'a en yakın mesafedeki kilden mimari kaplama örneklerine Yunanistan'ın Makedonya Bölgesi'nde rastlanır. Halkidiki Yarımadası'nda ve Selanik Körfezi'ne yakın konumda yer alan Erken Tunç Çağı'na ait Mesimeriani Toumba'da üzerine geometrik motiflerin oyulduğu kilden duvar kaplamaları bulunmuştur[18]. Bu bulgular Maydos'tan daha önce Makedonya bölgesinde duvarların kil kaplamalarla süslendiğinin bir göstergesidir. Selanik'te yer alan Apsalos yerleşmesinin, Geç Tunç Çağı tabakasına (C^{14} tarihine göre MÖ 1490 ve 1320) ait çukurlarda kil kaplama parçaları ele geçmiştir. Bu parçalar üzerine koşan köpek motifi işlenmiştir. Parçaların arka yüzünde dal izleri bulunur, bu yüzden kapı çerçevesi olabilecekleri dile getirilir[19]. Kastanas'ta MÖ 2. binyılın sonlarına ait 12. tabakada tuğlaların birçoğu üzerine parmakla oyularak kıvrımlı desenlerde bezeme yapılmıştır[20]. Bu örnekler Makedonya'da kilin Tunç Çağı'nın başından sonuna kadar mimaride süsleme unsuru olarak kullanıldığını göstermektedir.

Sırbistan'ın Presevo Şehri yakınında bulunan Svinjište yerleşmesi, Morava ve Vardar nehirleri arasındaki geçiş sahasında yer alır. Geç Tunç-Erken Demir Çağı'na ait bir yapıda bulunan duvar ve ocağa ait olabilecek kilden kaplamalar düz çizgi, köşeli çizgi veya çizgi ve daire kombinasyonlarından oluşan motiflerle bezenmiştir[21]. Sırbistan'ın Leskovac Şehri'nde bulunan Hisar at Leskovac yerleşmesi Veternica ve Jablanica nehirlerinin vadileri arasına kurulmuştur ve Morava Nehri yakınındadır. Geç Tunç-Erken Demir Çağı geçiş tabakasında oluk bezeme ile zikzak, spiral, meander motifleri ile benzenmiş kilden duvar kaplama parçaları bulunmuştur. Bu kaplamalar dal örgü veya kütük ev tekniği ile inşa edilen yapıların dış yüzüne süsleme amacıyla yapılmış olmalıdır[22].

Sırbistan Voyvodina şehri civarında Tisa Nehri Tuna ile birleşir. Bu noktadan sonra bezemeli kil kaplamalarla benzerlik kurulan yerleşmeler Tisa ve kolları boyunca kuzeye ve doğuya doğru devam eder. Tisa'nın Tuna ile birleştiği yere yakın konumda Sırbistan'da Mošorin - Feudvar yerleşmesi bulunmaktadır. Yerleşmede MÖ

[11] Marciniak/Baranski/Bayliss/Czerniak/Goslar/Southon/Taylor 2015: 170, Fig. 7.
[12] Lloyd/Mellaart 1965: 10, 16, Pl. VIIIa.
[13] Evans 1930; Cameron 1975; Immerwahr 1990; Shaw 2015.
[14] Wace 1949: 79, IV, V; Taylour 1964: Fig. 42.
[15] Leshtakov 2002: 190, Fig. 14, 1-3.
[16] Leshtakov 2002: 190.
[17] Séfériadès 1983: 635-677, Fig. 70.
[18] Grammenos/Kotsos 2002: 208, 243-244.
[19] Chrysostomou/Georgiadou 2007: 167-172, Taf. XL.
[20] Hänsel 1989: 173, Abb.66.
[21] Kapuran 2009: 51-52, Fig. 16.
[22] Kapuran 2009: 108-110, Fig. 53, 54.

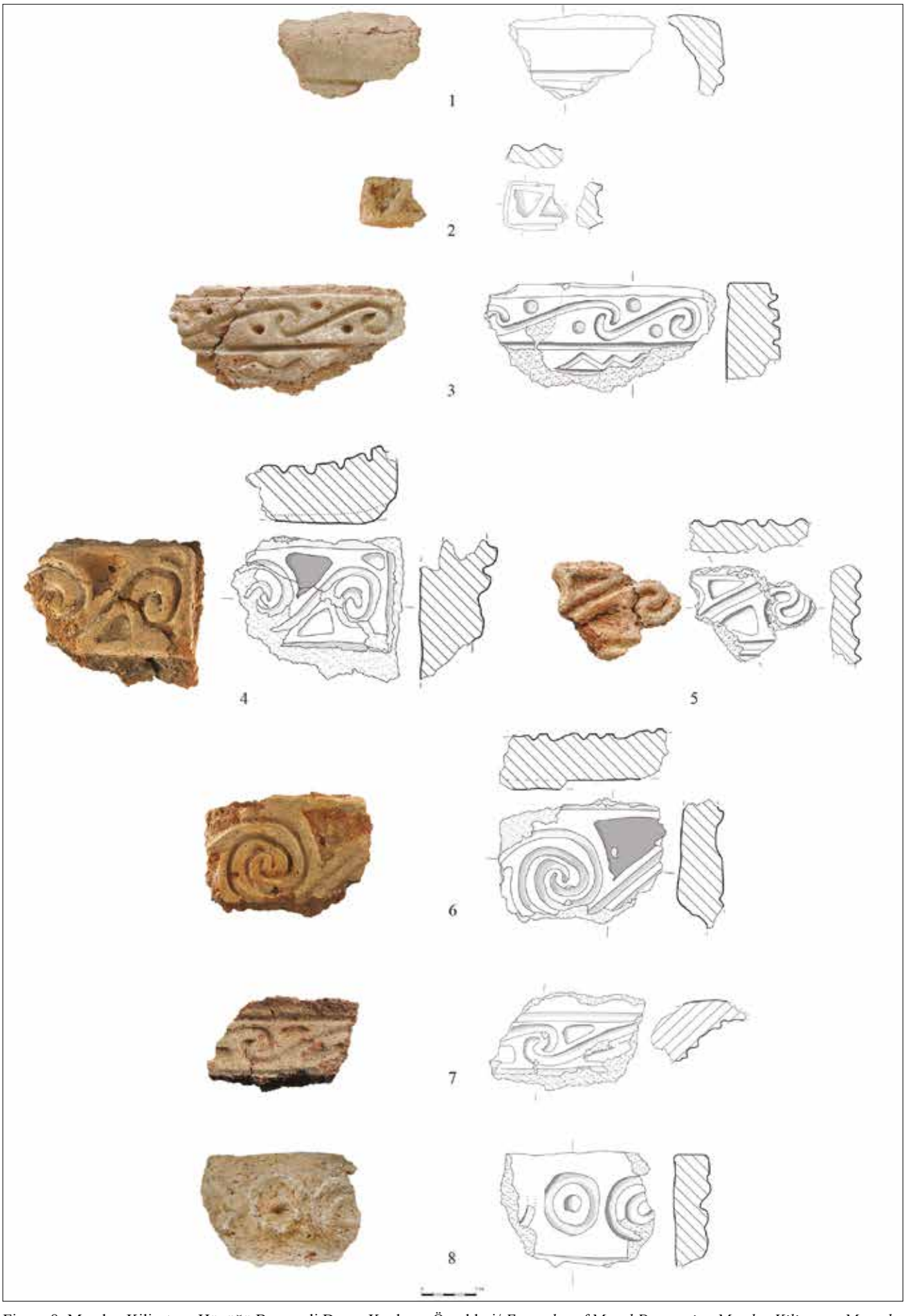

Figure 8: Maydos-Kilisetepe Höyüğü Bezemeli Duvar Kaplama Örnekleri/ *Examples of Mural Decoration Maydos Kilisetepe Mound*

2. binyılın ilk yarısına ait Vatin Kültürü'nün dal çamur tekniği ile inşa edilmiş dörtgen evlerin pencere ve kapıları kilden bezemeli bordürlerle kaplanmıştır. Kil kaplamalar düz, zikzak, dalga ve baklava motifleri ile bezenmiştir[23]. Bu bordürler Maydos'taki konsantirik daire motifi ile bezeli bağımsız bordür kaplamaların da pencere veya kapı kenarlarına kaplanabileceği ihtimalini sunmaktadır.

Romanya'nın ortasında Mureş ile birleşen Tarnava Mare Nehri kıyısında Sighişoara Wietenberg yerleşimi bulunmaktadır. MÖ 2. binyılın ilk yarısını kapsayan Wietenberg Kültürü'ne[24] ait yerleşimdeki dairesel planlı bir ocağın merkezdeki dairenin etrafında anafor şeklinde koşan köpek ve spiral-dalga meanderi motifleri kazınarak bezenmiştir[25]. Mureş Nehri ile bağlantılı diğer bir yerleşim Geoagiu Çayı kıyısındaki Geoagiu de Sus'tur. Yerleşimin ritüel çukurunda kilden duvar kaplamaları bulunmuştur. Bu parçalar üzerinde spiral ve üçgen şeklindeki motifler oyularak yapılmıştır[26]. Mureş Nehri kıyısındaki diğer yerleşim ise Şagu'dur. Romanya'nın batısında bulunan yerleşimde çukurlarda ele geçen spiral ve iç içe üçgen motifli kil kabartmalar taşınabilir ocakların dekorları olarak yorumlanmaktadır[27].

Tisa Nehri'ne bağlanan Körös Nehri'nin güney ve kuzey kolları kıyısında yer alan yerleşmelerde de kilden mimari kaplamalar görülmektedir. Güneydeki Crişul Alb Nehri kıyısında yer alan Gyulavarsánd-Laposhalom (Macaristan) yerleşimi aynı zamanda Şagu'nun da yaklaşık olarak 62 km kuzeyinde yer alır. Orta Tunç Çağı'na ait bu yerleşimde spiral ve geometrik motiflerle bezenmiş kil kabartmalı bir ocak bulunur[28]. Körös'ün kuzey kolu üzerindeki diğer yerleşim Otomani yerleşmesinin kuzeydoğusundaki Salacea'dır (Romanya). Bu bölgedeki Otomani Kültürü'nde ahşap temelli dal örgü evlerin duvarları kil kaplamalarla süslenmektedir[29]. Bu kültürün en tanınmış özel yapılarından biri Salacea yerleşmesindeki megaron tapınak olarak adlandırılan yapıdır[30]. Bu yapıda ele geçen spiral-dalga meanderi ile bezenmiş kil kaplama, Otomani Kültürü II'nin II. evresine aittir. Yapı tek bir açık kenarı olan bir sundurma ile küçük ve büyük olmak üzere iki dikdörtgen odadan oluşur. Giriş bölümünde hiçbir arkeolojik materyal keşfedilmemiştir. İkinci odada kare kil platform yakınında kömür parçaları ile birlikte küçük kırık seramik parçaları, en büyük olan üçüncü odada biri sabit iki kil altar ile duvarlar boyunca friz şeklinde kil kaplama bulunmuştur[31].

Körös ile Tisa'nın birleştiği yerden kuzeye doğru devam edildiğinde Tisa Nehri kenarında Tiszaug Kemenyteto yerleşimi bulunmaktadır. Bu yerleşim Macaristan'da Erken Tunç Çağı'na denk gelen Nagyrév Kültürü'ne aittir[32]. Burada bulunan bir yapının dış yüzüne kil kaplama uygulanmıştır. Kil kaplamaların üzerine düz çizgi, üçgen ve zikzak motifleri oyulmuştur. Tiszaug Kemenyteto, Yunanistan'daki Mesimeriani yerleşmesi gibi en erken kil duvar kaplaması örneğini temsil eder. Tisa Nehri üzerindeki diğer yerleşim Tozseg'dir (Macaristan). Yerleşmede altar veya ocak sıvası olma ihtimali olan, üzerinde spiral motifi işlenen sıva parçası bulunmuştur[33]. Toszeg'ten kuzeydoğuya doğru Tisa Nehri takip edildiğinde Tiszafüred-Ásotthalom (Macaristan) yerleşmesine ulaşılır. Orta Tunç Çağı, Füzesabony Kültürü'ne ait yerleşimde duvar kaplaması veya altar/ocak sıvası olabilecek bir parça bulunmuştur. Bu parçaların bir kenarı iç bükey kenarlı üçgen şeklindedir. Üçgen kenarın iç kısmında kenar boyunca devam eden çizgi ve üçgenin ortasında konsantirik daire motifi işlenmiştir[34]. Bu mimari öğenin benzerleri Levice Gene ve Trebatice yerleşimlerinde görülür.

Voyvodina'dan ya da Tuna ve Tisa'nın birleştiği noktadan Budapeşte civarına kadar Tuna Nehri üzerinde kilden mimari kaplama örneklerine rastlanılmamıştır. Ancak Budapeşte'den sonra Macaristan ile Slovakya arasından akan Tuna Nehri ve kolları üzerinde benzer buluntular tespit edilmiştir. Tuna'nın söz konusu kısmının kullanılmadığı bazı araştırmacılar tarafından tespit edilip Tisa'dan Tuna'ya Budapeşte civarından bağlanan bir geçişin olması gerektiği belirtilmiştir[35]. Tuna Nehri kıyısındaki Nyergesujfalu-Danauufer'de (Macaristan) spiral-meander motifli kilden kabartma parçası bulunmuştur[36]. Bu bölgedeki diğer tüm yerleşimler Tuna'ya bağlanan nehirlerin kıyısında yer alırlar. Tisa üzerindeki Tiszafüred'de görülen kil kabartmaların benzerleri Hron Nehri kıyısında yer alan Levice-Géne (Slovakya) ile Váh Nehri kıyısında yer alan Trebatice'de (Slovakya) bulunmuştur. İç bükey kenarlı üçgen sırası veya zikzak motifi Orta veya Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilen Levice-Géne[37] ve Erken Urnfield'e tarihlenen Trebatice[38] yerleşimlerinde görülür. Nitra Nehri yakınında bulunan Dvory nad Žitavou'da (Slovakya) spiral desenli bir kil kabartmanın altara ait olduğu belirtilmektedir[39]. Aynı nehir üzerinde yer alan Horné Lefantovce'de konsantirik daire motifli kil sıva parçası[40] bulunmuştur. Bu bölgenin güneyinde, Rába Nehri'nin Tuna ile birleştiği kısma yakın konumda Ménfocsanak yerleşimi bulunmaktadır.

[23] Hänsel/Medovic 1991: 74-75, Abb. 9–10; Falkenstein/Hänsel/Medovic. 2016: 14-15.
[24] Dietrich/Dietrich 2011.
[25] Horedt/Seraphin 1971: Abb. 59-60; Wollmann 1999.
[26] Ciugudean 1997a: 91-93; 1997b: 11; 1999: Abb. 12-13.
[27] Sava/Hurezan/Mărginean 2011.
[28] Bóna 1975: 133, Taf. 146.1-7.
[29] Boroffka 1995: 221.
[30] Ordentlich 1972; Chidioşan/Ordentlich 1975.
[31] Gogâltan 2012: 16.
[32] Csányi/Stanczik 1982; 1992: 116-117; Csányi 2003.
[33] Banner/Bóna/Márton 1957: 126–127.
[34] Bóna 1975: 155, Taf. 197.2.
[35] O'Shea 2011: 168-169, Fig. 3; Ilon 2014: Abb.7.
[36] Patek 1968: Taf. CXI.
[37] Kmetová/Hladíková/Gregor 2010: 127, 159, Obr. 6–7.
[38] Paulík 1962: 37, 56, Obr. 9.
[39] Paulík 1962: Obr. 1–3.
[40] Paulík 1962: 32.

Burada Kodsider Dönemi'nin ikinci yarısına tarihlenen ve erken dönem Orta Tuna Tümülüs Kültürü'ne ait bir çocuk mezarının yakınında dalga meanderi motifi ile bezenmiş kilden duvar kaplaması bulunmuştur[41]. Buradaki kil kaplamanın, tavan ile duvarın birleştiği köşeye veya kapı çerçevesine yapılmış olabileceği önerilmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Maydos Kilisetepe Höyüğü'nün Geç Tunç Çağı tabakasında ele geçen kilden bezemeli duvar kaplamalarının ait olduğu mekân, Minos, Miken ve Güneydoğu Avrupa kültürlerindeki özel işlevi olduğu kabul edilen yapılar gibi süslenmiş olması nedeniyle özel bir işleve sahip olmalıdır.

Bezemeli mimari kaplamaların benzerleri Tunç Çağları boyunca Orta ve Güneydoğu Avrupa'ya yayılan farklı kültür gruplarına mensup yerleşmelerde görülmektedir. Bu yerleşimlerin hepsi nehir kenarında yer alır. Yerleşimler Selanik Körfezi'ne dökülen Vardar Nehri'ni takiben, Morava, Tuna, Tisa ve Tisa'nın kolları ile Karpatlar'a, Tisa'dan tekrar Tuna'ya bağlanarak Tuna boyunca Slovakya'ya kadar devam etmektedir.

Karşılaştırma yapılan bütün yerleşmeler içinde en fazla sayıda kaplama parçası Maydos'ta ele geçmiştir. Bununla birlikte Maydos'taki şiddetli yangın kaplamaların pişerek daha fazla sayıda tespit edilebilmesine neden olmuş olabilir.

Bu uygulamanın nereden Maydos'a geldiği hakkında şimdilik kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak Maydos'un kültürlerarası iletişim ağları üzerinde yer alması nedeniyle farklı kültürlerden etkilendiği ve onları da etkilediği söylenebilir. Bezemeli mimari kaplamaların en erken örnekleri Erken Tunç Çağı'nda Selanik'te Mesimeriani Toumba ve Macaristan'da Tiszaug Kemenyteto yerleşimlerinden bilinmekle birlikte Maydos'taki motifler en fazla Makedonya'daki Apsalos yerleşmesi ile benzerlik gösterir. Bununla birlikte Maydos'taki kaplamaların üzerindeki motifler, Orta ve Geç Tunç Çağı'na ait Romanya'nın ortasındaki Wietenberg[42] ve güneyindeki Tei[43] kültürlerindeki seramikler üzerinde görülmektedir. Adı geçen bu kültürlerle ilişkili seramik özellikleri ve bezemeler Maydos V. tabakanın ilk evresinden itibaren görülmektedir. Önce seramik üzerinde görülen bu motiflerin daha sonra mimaride kullanılıyor olması, Maydos'un yerel kültürüne yabancı bir unsuru mimarisinde uygulayarak kültürüne kabul ettiği veya Aşağı Tuna bölgesinden bir grubun Maydos'ta ikamet ettiği ve bu uygulamanın Makedonya'ya Maydos yönünden gittiği şeklinde yorumlanabilir.

Avrupa'da bezemeli duvar kaplaması uygulanan yapıların dal örgü tekniği ile örülmüş duvarları Maydos Kilisetepe'den farklıdır. Bu durum, Maydos Kilisetepe'deki kaplamaların yerel halk veya yerel halkın egemen olduğu bir topluluktaki azınlık bir grup tarafından yapıldığını göstermektedir.

Son olarak Maydos'ta ele geçen bezemeli mimari kaplamalar, MÖ 2. binyılın ilk yarısında Kuzey Ege'den Orta Avrupa'ya kadar devam eden iletişim ağının varlığını[44], bu ağın akarsu, kara ve deniz ağlarını kullandığını ve Maydos'un da söz konusu ağ içinde yer aldığını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

KATALOG

Figure 6

1. Kaba yoğun bitki, ince orta mineral, çok ince orta mika, taşçık ve deniz kabuğu katkılı hamuru 2.5 YR 5/8, astarı 10 YR 9/3 rengindedir. Bezeme oluk ile yapılmış daha sonra oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 12,3 cm, G: 11,5 cm, K: 3,4 cm, CK: 2,7 cm.

2. Kaba yoğun bitki, çok ince orta mineral ve çok ince az mika katkılı hamuru 10 R 6/8, astarı 7.5 YR 9/2 rengindedir. Bezeme oluk ile yapılmış daha sonra oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi vardır. Y: 12,4 cm, G: 9,5 cm, CK: 4,1 cm.

3. Orta yoğun bitki, çok ince az mika ve taşçık katkılı hamuru 7.5 R 4/6, astarı 7.5 YR 8/2 rengindedir. Oluk bezeme ile bezenmiştir. Bezeme oluk ile yapılmış daha sonra oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Y: 16,3 cm, G: 20,2 cm, CK: 5,4 cm.

Figure 7

1. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral ve çok ince mika katkılı hamuru 2.5 R 6/8, astarı 10 YR 9/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 9,3 cm, G: 10,9 cm, K: 4,5 cm, CK: 2,3 cm.

2. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika ve deniz kabuğu katkılı hamuru 10 R 5/6, astarı 10 YR 8/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 9,5 cm, G: 12,6 cm, K: 4,3 cm, CK: 3,3 cm.

[41] Ilon 2014.

[42] Horedt/Seraphin 1971; Boroffka 1994.

[43] Nestor 1933: 101-104, Taf. 13.7,14.6.

[44] Başaran-Mutlu 2018b (bildirinin tam metni baskıdadır).

3. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika, kireç ve deniz kabuğu katkılı hamuru 5 YR 6/6, astarı 10 YR 7/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 8 cm, G: 7,7 cm, K: 2,3 cm, CK: 1,6 cm.

4. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral ve deniz kabuğu katkılı hamuru 2.5 YR 5/6, astarı 10 YR 9/3 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 11,7 cm, G: 7,7 cm, K: 2,5 cm, C.K: 1,6 cm.

5. Orta yoğun bitki ve çok ince az mika katkılı hamuru 2.5 YR 5/6, astarı 7.5 YR 8/1 rengindedir. Oluk bezeme ile bezenmiştir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Arka yüzeyi kırıktır. Y: 5,8 cm, G: 9,1 cm, K: 1,5 cm.

6. Orta yoğun bitki, çok ince az mika katkılı hamuru 7.5 YR 6/4, astarı 10 YR 8/2 rengindedir. Oluk bezeme ile bezenmiştir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi vardır. Y: 13,5 cm, G: 11,7 cm, CK: 3,2 cm.

7. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika, taşçık ve deniz kabuğu katkılı hamuru 2.5 YR 6/6 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi vardır. Y: 10,8 cm, G: 11,2 cm, CK: 5,3 cm.

8. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika, taşçık ve deniz kabuğu katkılı hamuru 5 YR 6/6, astarı 10 YR 8/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 8,3 cm, G: 9 cm, K: 2,6 cm, C.K: 1,8 cm.

9. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral ve çok ince az mika katkılı hamuru 2.5 YR 6/6, astarı 10 YR 8/3 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi vardır. Y: 9,6 cm, G: 6,6 cm, CK: 2,7 cm.

10. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika ve taşçık katkılı hamuru 2.5 YR 6/8, astarı 2.5 Y 8/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Yuvarlak uçlu alet izi vardır. Y: 5,5 cm, G: 7 cm, CK: 2,6 cm.

Figure 8

1. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika ve taşçık katkılı hamuru 10 R 6/8, astarı 2.5 YR 8/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmıştır. Arka yüzeyi iç bükeydir. Y: 7,7 cm, G: 13,2 cm, CK: 4,7 cm.

2. Orta yoğun bitki, çok ince yoğun mika katkılı hamuru 5 YR 6/6, astarı 10 YR 8/4 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış. Arka yüzeyi kırık. Y: 4,5 cm, G: 5,8 cm, K: 2,4 cm.

3. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika ve deniz kabuğu katkılı hamuru 10 R 5/8, astarı 10 YR 8/1 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmıştır. Yuvarlak ve sivri uçlu alet izi vardır. Y: 10 cm, G: 20,8 cm, CK: 5 cm.

4. Kaba yoğun bitki, çok ince orta mineral, taşçık ve deniz kabuğu katkılı hamuru 2.5 YR 5/8, astarı 10 YR 9/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 3,2 cm, G: 15,1 cm, K: 6,2 cm, CK: 4,7 cm.

5. Orta orta bitki ve çok ince az mineral katkılı hamuru 10 R 6/8, astarı 7.5 YR 9/3 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmıştır. Arka yüzeyi kısmen düzgün yüzeylidir. Arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 8,8 cm, G: 11,8 cm, K: 2,9 cm, CK: 2,3 cm.

6. Kaba yoğun bitki, ince orta mineral, çok ince az mika ve deniz kabuğu katkılı hamuru 2.5 YR 6/8, astarı 10 YR 9/2 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar kırmızı ve beyaz boya ile boyanmıştır. Parçanın alt kısmı tahrip olmuştur; ancak levhanın kenar kısmıdır. Yuvarlak uçlu alet izi ve arka yüzünde yapıştırma harcı vardır. Y: 12 cm, G:15,9 cm, K: 4,8 cm, CK: 4,2 cm.

7. Kaba yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince az mika ve taşçık katkılı hamuru 2.5 YR 6/8, astarı 10 YR 9/3 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmıştır. Oluk kenarında parmak izi var. Y: 9,2 cm, G: 14 cm, CK: 4,3 cm.

8. Orta yoğun bitki, çok ince orta mineral, çok ince yoğun mika, taşçık ve deniz kabuğu katkılı hamuru 5 YR 6/6, astarı 10 YR 8/3 rengindedir. Ön yüzüne oluk bezeme yapılmış, oluklar beyaz boya ile boyanmıştır. Arka yüzeyi çok düzgündür. Y: 10,3 cm, G: 14 cm, CK: 3,6 cm.

KAYNAKÇA

BANNER, J./ BÓNA, I./ MÁRTON, L. 1957

"Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg", *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 10*: 1–140.

BAŞARAN-MUTLU, M. 2018a

MÖ 2. Binyıl Kuzey Ege Kültürel İletişim Ağı İçinde Maydos Kilisetepe Höyüğü (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale.

BAŞARAN-MUTLU, M. 2018b

"MÖ 2. Binyılda Kuzey Ege'de İletişim ve Kültürel Bağlantılar: Maydos Kilisetepe Höyüğü", *Uluslararası Propontis ve Çevre Kültürleri Sempozyumu -Tarih Öncesi Çağlardan Antik Dönem Sonuna Kadar, Bildiri Özetleri Kitabı,15-19 Ekim 2018*. Çanakkale: 13-14.

BAŞARAN-MUTLU, M. 2019

"Maydos Kilisetepe Höyüğü M.Ö 2. Binyıl Yerleşim Özellikleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 29/1*: 1-16.

BÓNA, I. 1975

Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre Südöstlichen Beziehungen, Archaeologia Hungarica IL. Budapest.

BOROFFKA, N. G. O. 1994

Die Wietenberg- Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Band 19. Bonn.

BOROFFKA, N. G. O. 1995

"Cultura Otomani / The Otomani Culture", *Comori ale epocii bronzului din România / Treasures of the Bronze Age in Romania (Bucureşti)* (Eds. C. Stoica/M. Rotea/N. Boroffka). Muzeul National De Istorie A României, 215-217 (Romanian), 221-222 (English).

CAMERON, M. A.S. 1975

A General Study of Minion Frescoes, with Particular Reference tto Unpublished Wall paintings from Knossos. University of Newcastle upon Tyne.

CHIDIOŞAN, N./ORDENTILICH, I. 1975

"Un templu-megaron din epoca bronzului de la Sălacea/ Ein in Salacea entdeckter Megaron-Tempel der Bronzezeit", *Crisia V*: 15-26.

CHRYSOSTOMOU, A./GEORGIADOU, A. 2007

"Siedlungen und Nekropolen Der Späten Bronze- und frühen Eisenzeit in Almopia und äussere Einflüsse", *Aegaeum 27, Between The Aegean and Baltic Seas, Prehistory Across Borders* (Eds. I. Galanaki/H. Tomas/Y. Galanakis/R. Laffineur). Université de Liegé: 167-172.

CIUGUDEAN, H. 1997a

Studies on the Bronze Age and First Iron Age in Transylvania. Bibliotheca Mvsei Apvlensis VII. Alba Iulia.

CIUGUDEAN, H. 1997b

"The Early and Middle Bronze Age in Transylvania - Genaral View", *The Bronze Age Civilization in Transylvania, Exhibition Catalogue* (Ed. H. Ciugudean). Alba Iulıa: 5-15.

CIUGUDEAN, H. 1999

"Betrachtungen zum ende der Wietenberg-Kultur. Transsilvanica", *Archäologische Untersuchungen zur* Älteren *Geschichte des Südöstlichen Mitteleuropa* (Eds. N. Boroffka/T. Soroceanu). Rahden/Westf.: 107-131.

CSÁNYİ, M. 2003

"Tıszaug–Kéménytetõ: A Bronze Age Settlement in the Tıszazug", *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium* (Ed. Z. Visy). Budapest: 143-145.

CSÁNYI, M./STANCZIK, I. 1982

"Előzetes Jelentés A Tiszaug-Kéménytetőı Bronzkori Tell-Telep Ásatásáról", *Archaeologıaı Értesítő 109*. Budapest: 239- 254.

CSÁNYI, M./STANCZIK, I. 1992

"Tiszaug Kéménytetö", *Bronzezeit in Ungarn, Forschungen in Tell Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt: 115-119.

DIETRICH, L./DIETRICH, O. 2011

"Wietenberg ohne Mykene? Gedanken zu Herkunft und Bedeutung der Keramikverzierung der Wietenberg-Kultur", *PZ Band 86*: 67-84.

EVANS, A. J. 1930

The Palace of Minos: a Comparative Account of the Successive Stages of the Early Cretan Civilization as Illustred by the Discoveries at Knossos (Band 3): The Great Transitional age in the Northern and Eastern Sections of the Palace. London.

FALKENSTEIN, F./HÄNSEL, B./MEDOVIC, P. 2016

"Feudvar near Mošorin (Serbia) – Excavations and Research in a Micro-region at the Confluence of the Danube and Tisza: a Recapitulation After Thirty Years", *Die Archäobotanik, Feudvar III* (Eds. Helmut Johannes Kroll, Kelly Reed). Würzburg University Press: 5-34.

GOGÂLTAN, F. 2012

"Ritual Aspects of the Bronze Age Tell-Settlements in the Carpathian Basin", *A Methodological Approach. Ephemeris Napocensis XXII*: 7-56.

GRAMMENOS, D. V./KOTSOS, S. 2002

Anaskafi Ston Proistoriko oikismo 'Mesimeriani Toumba', Trilofou N. Thessalonikis, (Anaskafiyes Periodoi 1992, 1994-1996, 2000, 2001). Ανασκαφή στον Προϊστορικό Οικισμό "Μεσημεριανή Τούμπα" Τριλόφου Ν. Θεσσσαλονίκης,(ανασκ. περίοδοι, 1992, 1994-1996, 2000, 2001). Thessaloniki.

HÄNSEL, B. 1989

Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979: Die Grabung und der Baubefund. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, 7(1). Berlin.

HÄNSEL, B. / MEDOVIC, P. 1991

"Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin von 1986–1990", *Bericht Der Römisch - Germanischen Kommision Band 72:* 45–204.

HOREDT, K. / SERAPHIN, C. 1971

Die Prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg Bei Sighişoara-Schäßburg. *Antiquitas 3*. Bonn.

ILON, G. 2014

"Opfergrube Der Hügelgräberkultur In Der Gemarkung Von Ménfocsanak Spiralornament Auf Einem Tonfries Eines Gebäudes", *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 65*: 5-42.

IMMERWAHR, S. A. 1990

Aegean Painting in the Bronze Age. London.

LESHTAKOV, K. 2002

"Galabovo Pottery and a New Synchronisation For The Bronze Age in Upper Thrace With Anatolia", *Anatolica XXVIII*: 171-211.

LLOYD, S./ MELLAART, J. 1965

Beycesultan Volume II, Middle Bronze Age Architecture and Pottery. London.

KAPURAN, A. 2009

Late Bronze and Early Iron Age Architecture in the Juzna Morava Basin. Belgrade.

KORFMANN, M. 1983

Demircihüyük Die Ergebnisse Der Ausgrabungen 1975-1978 Band I, Architectur, Stratigraphie und Befunde. Mainz.

KMETOVÁ, P./ HLADÍKOVÁ, K./GREGOR, M. 2010

"Plasticky zdobená mazanica z Levíc-Géne", *Popolnicové polia a doba halštatská* (Eds. Václav Furmánek, Elena Miroššayová). Nitra: 139-160.

MARCINIAK, A./ BARANSKI, M. Z./ BAYLISS, A./CZERNIAK, L./GOSLAR, T./ SOUTHON, J./ TAYLOR, R.E. 2015

"Fragmenting Times: Interpreting a Bayesian Chronology for the Late Neolithic Occupation of Çatalhoyük East, Turkey", *Antiquity 89/343*: 154-176.

NESTOR, J. 1933

"Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien", *22. Bericht der Römisch- Germanischen Kommission 1932*. Frankfurt am Main: 11-182.

ORDENTLICH, I. 1972

"Contribuţia săpăturilor arheologice de pe „Dealul Vaida" (com. Sălacea, jud. Bihor) la cunoaşterea culturii Otomani", *Studii şi comunicări Satu Mare-2*: 63-84.

O'SHEA, J. 2011

"A River Runs Through It: Landscape and the Evolution of Bronze Age Networks in the Carpathian Basin", *Journal of World Prehistory 24/2-3*: 161-174.

PAULÍK, J. 1962

"Mazanica s plastickou výzdobou v dobe bronzovej na Slovensku", *Študijne Zvesti Aúsav-10*: 27-57.

PATEK, E. 1968

Die Urnenfelderkultur in Transdanubien, Archaeologia Hungarica 44. Budapest.

PAVUK, P. 2007

"New Perspectives on Troia VI Chronology", *The Synchronisaton of Civilisations The Eastern Mediterranean in the Second Mıllennium B.C. III* (Eds. M. Bietak/E. Czerny). Wien: 473-478.

SAZCI, G. 2012

"Maydos Kilisetepe Höyüğü 2010 Yılı Kazıları", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı-1*. Ankara: 389-408.

SAZCI, G. 2013

"Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2011 Sezonu Çalışmaları", *34. Kazı Sonuçları Toplantısı-2*. Çorum: 45-64.

SAZCI, G./ BAŞARAN-MUTLU, M. 2018

"Maydos-Kilisetepe: A Bronze Age Settlement on the Border Between Asia and Europe", *Archaeology Across Frontiers and Borderlands Fragmentation and Connectivity in the North Aegean and the Central Balkans from the Bronze Age to the Iron Age* (Eds. S. Gimatzidis/M. Pieniazek/S. Mangaloğlu-Votruba). Vienna: 139-157.

SAVA, V./HUREZAN, G. P./MĂRGINEAN, F. 2011

A Late Bronze Age Settlement on the Lower Mureş. Cluj-Napoca.

SÉFÉRIADES, M. 1983

"Dikili Tash: introduction à la préhistoire de la Macédoine Occidentale", *Bulletin de Correspondance Hellénique 107/2*: 635-677.

SHAW, J. W. 2015.

Elite Minoan Architecture, Its Development at Knossos, Phaistos and Malia. Philadelphia. Pennsylvania.

TAYLOUR, W. 1964

The Mycenaeans, Ancient Peoples and Places. London.

WACE, A. J. B. 1949

Mycenae, an Archaeological History and Guide. New Jersey.

WOLLMANN, V. 1999

"Über den Spiralverzierten herd von der prähistorischen Ansiedlung auf Wietenberg Bei Schässburg", *Transsilvanica, Archäologische Untersuchungen zur* Älteren *Geschichte des Südöstlichen Mitteleuropa* (Eds. N.Boroffka/T. Soroceanu). Rahden/Westf.: 39-51.